

Türkiye'nin Yeni Anayasasında Vatandaşlık tanımı

“Üç Tarz-ı Siyaset Merkezli Müzakere”

Mevlüt Uyanık

(Prof. Dr., Hitit Üniversitesi Öğretim Üyesi)

Giriş: Durum Tespiti

İnsan hak ve hürriyetlerini odak noktası kabul eden, modern toplumlara yakışan, özgürlükçü demokrasinin ilkelerini benimseyen ve “toplumsal sözleşme” mahiyetinde bir anayasa hayata geçirilebilecek midir? Mesela, din ve ibadet özgürlüğü bağlamında ibadetin sınırlandırılması noktasında paralel düşünen CHP ve MHP gibi partilerin kimlik konusunda da benzer görüşlere sahip olmaları Yeni Anayasa konusunda bazı soruları gündeme getirmektedir.

Mesela; önemli oranda Alevi oylara yaslanan CHP, cem evleri hakkında ne yapacaktır? Sünni ve Hanefi geleneğe yaslanan devlet yönetimi- Meclis Başkanı'nın da beyanlarıyla- cem evi açılması talebini reddediyor. Bu durumda, tekke ve zaviyeler hakkındaki gibi değiştirilemez bir kanuna da sahip çıkan CHP, bir gün iktidar olursa, bu kanun değiştirilemez diye korunup, yeni anayasada yer alırsa, cem evlerini ibadethane olarak açabilecek midir? Buradan hareketle, Caferi fikhına göre amel eden vatandaşlarımızın ibadetleri nasıl olacak? Diyanet İşleri Başkanlığı'nın buna dair bir düzenlemesi var mı? Caferilerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerdeki İmam Hatip Liselerinde veya İlahiyat fakültelerinde Caferi itikat ve ibadetlerine dair dersler okutuluyor mu? Veya hastanelerde görevli imamlar, bu fıkha göre yıkanmak ve defnedilmek isteyen vatandaşlarımıza ne diyor? Ya da hiçbir dini değeri öncelleyen ve kendini “ateist” olarak nitelendiren vatandaşlarımızın kimlik kartları ne olacak? Veya din hanesi kalkacak mı? Tavırlarını açıkladıkları halde, bunu yok sayma anla-

Anadolu'da
İstiklal Savaşı ile
kurulan Türkiye
Cumhuriyeti
kültürel anlamda
zenginliğini
devam ettirdi.
Jeopolitik açıdan
dünyanın
hinterlandı/kalbi
olan Anadolu'yu
merkez edinmenin
yanı sıra mevcut
jeo-kültürel
gücünü yeterince
kullanabilmesi
için şu an
yoğun olarak
yaşadığımız üst
kimlik krizinin
çözülmesi gerekir.

mına gelen cenaze namazları ısrarla kılınmaya devam edecek mi?

Yine değiştirilemez maddeler içinde gözüken şapka kanunu diye maruf olanın yeni şekli nasıl olacak? Fiilen uygulanması için gezici istiklal mahkemeleri kurulan ve modernleşme ile özdeşleştirilen ama bugün askeriye ve polis teşkilatı dışında hiç uygulanmayan bu madde korunacak mı? Sosyolojik olarak bu madde günümüzde modernleşmeye mi tekabül ediyor yoksa tersine mi? ¹

Görüldüğü üzere, bireysel hak ve hürriyetler, din ve vicdan hürriyeti bağlamında önemli sorunlar yeni anayasa sürecini zorlamaktadır. Biz bu çalışmada, büyük tartışmalara yol açacağı gözüken milli kimlik ve vatandaşlık kavramları ² hakkındaki fikirlerimizi, Yeni Anayasa tartışmalarına katkı olarak sunmak istiyoruz. Çünkü Osmanlı Devleti bünyesindeki muhtelif dil, din, ırka sahip olanların güçleriyle vatan edindiği Anadolu'da İstiklal Savaşı ile kurulan Türkiye Cumhuriyeti kültürel anlamda zenginliğini devam ettirdi. Jeopolitik açıdan dünyanın hinterlandı/kalbi olan Anadolu'yu merkez edinmenin yanı sıra mevcut jeo-kültürel gücünü yeterince kullanabilmesi için şu an yoğun olarak yaşadığımız üst kimlik krizinin çözülmesi gerekir. Çünkü Türk(men), Kürt, Çerkez, Çeçen, Boşnak, Arnavut, Gürcü gibi etnik; Müslüman (Sünni, Alevi) veya Rum, Ermeni gibi Hıristiyan, Yahudi gibi Musevi dinsel aidiyetler, Türkiye'nin tarihsel ve kültürel zenginliklerindedir.

Bunların özelliklerini, niteliklerini yaşaması; ama bunların salt etnik veya kültürel özelliklerini farklılıklarını koruma yerine **aykırılığa dönüştürerek** siyasi talepler ve/ya ayrıcalık peşinde olmanın hiç bir hukuki ve dini temeli yoktur. O halde; bu çalışmanın öncülü; "Tarih"i yaşayan ve devamlılık gösteren bir değişme ve oluş olarak görerek, Osmanlı Devletinin teorik temellerini araştırarak Türkiye Cumhuriyetinin siyasi ve kültürel yapısına olan etkilerinin akademik bir üslupla araştırıp, kapsayıcı ortak kimlik ve değer arayış bağlamında³ bir kimlik önerisi yapmaktır.

Bizim önerimiz, "Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan ve vatandaşlık bağı ile ülkesine bağlı olan herkes, (dini, mezhebi, felsefi, ırksal, dilsel) hiçbir ayrıma tâbi tutulmaksızın) Türkiyelidir. Ülkemiz sınırları içinde doğan, anne veya babası vatandaşlık bağı ile Türkiye Cumhuriyetine bağlı olan herkes Türkiye halkını oluşturur, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıdır, yani Türkiyelidir. ⁴

Bu noktada tartışmaya açılan sorundur: Cumhuriyetin ilk dönemlerinde siyasi kimlik için merkezîyetçilik, vatandaşlık siyasetinin modern manada bir milletin meydana getirilmesi için hukuki, siyasi ve idari çerçeve hazırlanmasına rağmen niçin başarılı olamadı? Hayatımızı zenginleştireceği yerde sığlaştırılan mevcut ve köşeli kimlikler haline nasıl dönüştü?⁵ Doğu-Batı'nın (Avrasya) bütün kültürel zenginliklerini, dil, etnik ve dini çeşitliliğini barındıran Anadolu kültürünü, geleneksel yapıları belirli bir harmoni içinde yaşatabilen, bölgesel

1. Celal Tahir, *Bir modernlik alameti olarak ŞAPKA*: Star Gazetesi - Açık Görüş - 25.12.2011 <http://www.hak-sozhaber.net/bir-modernlik-alameti-olarak-sapka-26567h.htm>

2. <http://haber.gazetevatan.com/yeni-anayasada-esas-pazarlik-simdi-basliyor/468727/9/Manset>

3. Mevlüt Uyanık, *Ortak kimlik ve değer arayışı*, Star Gazetesi, Açık Görüş: 10/01/2011. 07/02/2011 <http://www.stargazete.com/acikgorus/ortak-kimlik-ve-deger-arayisi-haber-322324.htm>

4. Mevlüt Uyanık, *Yeni Bir İdealizm ve Kimlik Tasarımı Olarak Türkiyelilik* <http://www.haberlotus.com/2011/11/30/yeni-bir-idealizm-ve-kimlik-tasarimi-olarak-turkiyelilik/>
<http://arsiv.zaman.com.tr/2003/09/04/yorumlar/yorum2.htm>, . <http://arsiv.zaman.com.tr/2003/08/11/yorumlar/default.htm>

<http://yenisafak.com.tr/Yorum/?i=392123>, <http://www.stargazete.com/acikgorus/ortak-kimlik-ve-deger-arayisi-haber-322324.htm>, <http://www.stargazete.com/acikgorus/turk-muyuz-turkiyeli-miyiz-haber-328817.htm>, <http://www.corumhakimiyet.net/YazarlarDetay/3662/TURKIYELILIK-RUHU-1.aspx>, <http://www.stargazete.com/acikgorus/ortak-kimlik-ve-deger-arayisi-haber-322324.htm>

kültürü yönlendirebilen bir çekim merkezi oluşturulmaya çalışılma projesi niye akim kaldı? Oysa yaklaşık altı yüz yıl Ön Asya, Afrika, Balkanlar ve Kafkasya bölgelerinin en önemli kısmını yönetimi altında tutan ve birçok farklı dil, din ve ırkları bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti'nin çöküşü akabinde bütün bu unsurların ortaklaşa verdikleri mücadele, yani İstiklal Harbi ile Anadolu'da yeni bir devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştu.

Bu çerçevede amaç; Üç Tarz-ı Siyaset (Türklük, Osmanlılık ve İslam-lık) tarih felsefesi açısından yeniden okuyarak, Osmanlı birikiminin Türkiye Cumhuriyeti'ne etkisini ve bu çerçevede Türkiyelilik gibi yeni bir kimlik oluşturup oluşturmadığını incelemektir. Zira bu akımlar, hem tarihsel hem de güncel kimlik sorunlarını çözmede önerileri olup, dışarıdaki uluslararası yeni siyasi konjonktür ile dâhili siyasi yapı arasında bir uyum sağlamaya yönelik arayışları en iyi şekilde özetlemektedir. Önemli olan toplumsal barışı ve huzuru temin edecek, liberal, demokrat bir sistemi ülkemizde pekiştirmek ise, Osmanlı'nın son dönemleri ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinde kimlik meselesi için önerilen Osmanlıcı, İslamcı ve Türkçü yaklaşımların Türkiye/Anadolu merkezli yeni bir okumasını yapmak gerekmektedir.

I. Siyasal ve Kültürel Kimlik(ler)

Dünyadaki ekonomik-politik eksenli değişim ve dönüşümlerdeki anah-tar kavramlar; önce modernleşme, 1980'li yıllarda, postmodernizm, 1990'lı yıllardan itibaren ise küreselleşmedir. Bilgi teknolojisinde yaşanan baş döndürücü ilerlemeler, ülkeler ve toplumlar arasındaki mesafeleri kısaltmış ve etkileşimi de buna paralel oranda artırmıştır. İnsanlığın küreselleşmesi, ekonomik ve siyasal antlaşmalarla doğrudan ilişkili olan kültürel antlaşmaların yapılmasına bağlıdır. Dolayısıyla maddi varlıkların sınırlandırılmış (lokalize) karşılıklı değişimi, siyasetin uluslararasılaşması, sembolik (yerli/tikel) değerlerin ise evrenleşmesi (tümelleşmesi/küreselleşmesi) üzerinde durulması gereken unsurlardır. Çünkü küreselleşme, siyasetin içinde yürütüldüğü, etnik, kültürel, dinsel veya ekonomik gruplar arasındaki çıkar mücadelesinin verildiği ulusal parlamentolar yerine yeni siyasal mekânlar olarak ulusüstü mekânları gündeme getirmektedir. ⁶

Bu noktada "Dünyayı bir bütün olarak görerek, kendimizi buna göre konumlandırmamız nasıl olacaktır? Bu konumlandırmada ulusal kimlik kültürel değerlerin yeri ne olabilir?" sorusunun cevabı önemlidir. Zira üretim, tüketim ve yönetim açısından tüm dünyayı kontrol etmeye çalışan sosyo-politik güçler, modernleşme /demokratikleşme/küreselleşme adı altında bilgiyi özgürleştirerek paylaşımı kolaylaştırmak isterken farklılıkları aykırılığa dönüştürmekte, bu da eşitsizlik, işsizlik, ümitsizlik, dışlanma gibi sosyal sorunları önemli oranda büyütmektedir. ⁷

Hedef; çağdaşlaşma adı altında dünya toplumlarının özellikle kültürel anlamda tezahür eden birbirine benzeme sürecini inceleyerek, "Yerli"/dini/mil-

Bilgi
teknolojisinde
yaşanan baş
döndürücü
ilerlemeler, ülkeler
ve toplumlar
arasındaki
mesafeleri
kısaltmış ve
etkileşimi de buna
paralel oranda
artırmıştır.
İnsanlığın
küreselleşmesi,
ekonomik
ve siyasal
antlaşmalarla
doğrudan ilişkili
olan kültürel
antlaşmaların
yapılmasına
bağlıdır.

5. Bu konudaki görüşlerimi yıllardır yazıyorum, Köprü dergisi de talepte bulunduğu zaman tekrara düşmek istemediğimi belirtmiştim. Ama tam bu sırada aynı mahallede büyüdüğümüz Çerkez arkadaşımın bir mail aldım. "Türkiyelilik tartışmalarına dair yazdığım yazıyı okuyunca, ilkokul 4. Sınıfta Çerkez Ethem'in vatan haini olarak okutulduğunu gördüğüm andan itibaren hiçbir zaman "Türk"üm demedim, sonra farklı tarih kitaplarına bakınca, bu burukluk iyice arttı. Ülkemi ve insanlarını seviyorum ama hep içimde bir ukde kaldı" şeklindeki maili okuyunca, tekrara düşmek pahasına bu yazıyı kaleme aldım.

6. Malcolm Waters, *Globalization*, London, 1995, s. 1-9, 111; Oktay Uygun, "Küreselleşme ve Özgürlük" aynı adlı panel, Felsefe Tartışmaları, 28 Kitap, İstanbul. 2001, s. 103; Mehmet Yüksel, *Küreselleşme, Ulusal Hukuk ve Türkiye*, Siyasal Kitapevi, Ankara. 2001, s. 1-6.

7. Peter Beyer, *Religion and Globalization*, London.1997, s. 1-2, Ahmet Selamoğlu, "Yoğunlaşan Sosyal Sorunlarıyla Küreselleşme", *Küreselleşmenin İnsani Yüzü*, der. V. Bozkurt, Alfa. Bursa. 2000, s. 33-39, Asena Günel, "Otantik Olanı Aramak, Birikim, sayı.112-113, s. S.109, 112

Türkiye,
Osmanlı'dan
tevarüs ettiği
geleneksel yapıları
ve kimlikleri
(Osmanlıcılık,
İslamcılık ve
Türkçülük) yeni
bir sosyal ve
siyasal kimlik
ile ifade etmeye
çalışmış; laik,
demokratik
sosyal bir hukuk
devletidir. Bu
kimlik edinme
sürecini yeni
şartlar ışığında
okuyarak, yeni
aidiyetlerin
(yeni dayanışma
biçimleri/
asabiyetler)
yeniden inşa
edilmeleri
gerekmektedir.

li değerlerimizi yeni gelişmeler ışığında okuyarak, içe kapanmadan bir aidiyet ve mesuliyet bilinci oluşturacak şekilde ulusal kimliğimizi evrenselleştirmeye çalışmaktır. İçe kapanmacı ve belirleneni “yerel”; dışa açık, dönüştürücü ve belirlendiği kadar belirleyeni ifade eden “yerli” arasında bir ayırım yaparak, “Sahiciliğin/otantikliğin güvencesi” yeni bir kimliğe ancak bu şekilde sahip olabileceğimizi düşünüyoruz. “Otantik yeni bir kimlik” ifadesinden anlaşıldığı üzere, sahiciliği geçmişe olduğu kadar bugüne de ait bir mesele olarak görüyoruz.

Bu, “geçmişin bugünde nesneleştirilmesi, korunması ya da canlandırılmasıyla ilgilidir”. Küreselleşmenin aynılaştırıcı (homojenleştirici) özelliklerinin yanı sıra özgün ve özgüllükleri öne çıkaran farklılaştırıcı mekanizmalara da sahip olması “Otantik yeni bir kimlik” tasavvurunu ve müzakeresini mümkün hale getirmektedir. Çünkü kimlik, bir anlamda sahiciliğin güvencesidir.⁸ Temelde, siyasal olan muhtelif baskı tarzlarını ve bunlara karşı koyma sınırlarını tanımlamak için bunu gerçekleştirmek şarttır.

A. Türkiye Cumhuriyeti: Yeni Bir Aidiyet

Türkiye, Osmanlı'dan tevarüs ettiği geleneksel yapıları ve kimlikleri (Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük) yeni bir sosyal ve siyasal kimlik ile ifade etmeye çalışmış; laik, demokratik sosyal bir hukuk devletidir. Bu kimlik edinme sürecini yeni şartlar ışığında okuyarak, yeni aidiyetlerin (yeni dayanışma biçimleri/asabiyetler) yeniden inşa edilmeleri gerekmektedir.

Bunu yapmalıyız, zira “Dünyayı uluslararası ve ulusal kimlikler düzeyinde örgütleyen kapitalizmin yapısal değişiklikler geçirerek yeni politikalarının şifrelerini çözmek şarttır. Ayrıca sermayenin dünyadaki yeni dolaşım güzergâhları, birden fazla aidiyeti içeren yeni kimliklerin keşfiyle yakından alakalıdır. Bu bağlantıların kurulması, sonuçları can sıkıcı olmakla birlikte son derece önemli gözüküyor.” Bu anlamda kimlikler siyaseti, bir yerlem, duruş ve aidiyet siyasetidir. Diğer bir ifadeyle, nasıl bir “yer”den seslenildiği, “yer”in nasıl anlamlandırıldığı ve onunla ilişkinin nasıl deneyimlendiğidir.⁹

Kültürel kimlik meselesi, pozitivist/rasyonalist yaklaşıma göre, insanların içinde saklı duran, onları bir arada tutan ve belirli bir tarihsel öz ile sabitleyen, “bir tür kolektif gerçek benlik”, bir “Bir Olma (Being) halidir. Burada bir tamamlanmışlık ve bitmişlik/sabitlenmişlik söz konusu olup, yeni okumalara imkân yoktur. İçe kapanmacı ya da tepkisellik öncelendiği için dışlayıcılık vardır. “Öteki”leştirici ve nesneleştirici bu bakış açısına göre, kimlik taleplerinin kaçınılmaz olarak denetlenmesi gerekir. Bu durumda ya kendi kendisinin veya “Öteki”nin hapishanesi haline gelebilir.

Eleştirel kurama göre, bu meselede, birbirleriyle farklılık gösteren yaklaşımlar ve çok boyutluluk söz konusudur. Sabitlik yerine sürekli bir oluştan bahsedebilir, çünkü *kimlikler tarihseldir, ilişkiseldir ve çok boyutludur. Kimlikler farklı ilişkili tarihsel ve söylemsel olarak kurulmuş kurgulardır. Yeniden tanımlanabilirler ve bağlamsal olarak değişebilirler.* Bu anlamda, kimliklerin sabit bir özü yoktur, dolaşısıyla kimlik talepleri ontolojik bir sabitliği olmayan, bağlamsal olarak kurulmuş taleplerdir. Eğer kimlik talepleri ontolojik bir veri değil, fakat tarihsel ve söylemsel olarak kurulmuş taleplerse, o zaman bu kurulma sürecinin neleri içerdiği, han-

8. Sınıf, ırk, ulus, toplumsal cinsiyet ve Batı gibi eski kolektif kimlikler geçmişte vermiş oldukları kimlik kodlarını artık vermiyorlar. Modern dünyada varoluş artık “ben teknolojileri” ile nitelendirilmektedir Anthony King, *Kültür Mekanları, Bilgi Mekanları Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi*, çev. G. Seçkin, Ü. H. Yolsal, Ankara. 1998, s. 32-33. Stuart Hall, *“Yerel” ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik, aynı derleme*, s. 57, 64 vd

9. S.Seyfi Ögün; Zaman. 04/01/2004. Sevdâ Alankuş-Kural, *“Globalleşme/Yerleşme ve ‘Yerel’ Medyanın İmkanları” Birikim*, “Yerli”lik Özel Sayısı. Sayı. 111-112, 1998, s.202-203

gi bağlamlar içinde oluştuğu ve hangi söylemler yoluyla bir talebe dönüştüğünü anlamamız; bu taleplerin demokratik bir platformda tartışılmasının ön şartıdır.¹⁰

B. Kimliklerin Belirlenmesi

Değişim ve dönüşüm sarmalında sosyal kimlik meselesini müzakere edebilmek için siyaseti toplumsal/kültürel değişim ile bağlantılı düşünmek gerekir. Böylece Türkiye ve dünyada etnik, dinsel ve diğer alanlarda yaşanan kimlik taleplerini ve bunların ortaya çıkardığı sorunlara çözüm önerileri üretebiliriz. Özellikle ülkemiz açısından düşüncecek olursak, içeride yerli/milli/dini değerleri yeniden okuyarak, geçmişte olduğu gibi, dili, dini, ırkı farklılığı bir arada yaşamanın, bilişip tanışmanın hayırlı bir vesilesi olarak görüp, bir üst sosyal kimlik tasavvurunu yeniden oluşturabiliriz.

Ülke dışında ise, dünyanın birçok ülkesinde yoğun olarak da AB'de yaşayan; gerek oranın gerek Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal ve siyasal kimliğini taşıyan veyahut çifte vatandaşlığa sahip olan yurttaşlarımızın devlete, ülkeye aidiyetini güçlendirmenin yolunu, artık fikri yeni bir yapılanmayla gerçekleştirebileceğimizi görmektedir. Bu, hangi ülkenin vatandaşı olursa olsun, kişinin aynı fikri derinlik ve dinginliği yaşayabilmesini; kalbinin ülkesi ve insanları için atmasının yolunu araştırmak demektir. Tıpkı, Avrupa Birliği'nin sosyo-politik bir birliktelik için oluşturulan bir fikir, Avrupalılığın da, bir fikri vatandaşlık olması gibi bir tasarımdır.¹¹ Çünkü "(B)enim kimliğim seçtiğim, istediğim ya da rıza gösterdiğim şeylerden çok ne olduğum ve nasıl tanındığımdır."¹²

Bir kimlik, toplumsal olarak kabul edilmiş bir dizi farklılıkla olan ilişkisi yoluyla oluşturulur. Bizim kimliğimiz, bu anlamda, olduğumuz şey ve yola çıktığımız temeldir. Bu anlamda, bir insan, kültürel olarak hem Türk, hem Almanya (vatandaşı) olabildiği için artık birden fazla aidiyet söz konusudur. Kimlik siyasetini bir yerlem siyaseti olarak belirlemek, farklı yerlerde konumlanmayı ve konuşmaları dikkate alır. Artık "üzerinde yaşanan yer ile; adına konuşulan, mücadele edilen, aidiyet duyulan yerlerin tek ve aynı olması gerekmemektedir.

Bu çok kimliklilik ve birden çok aidiyet, yeni "yerel"likler (locality) ile "yer" in (place) bağıntısının yeniden ve radikal bir şekilde kurulmasına yol açmıştır. Sürekli konum değiştirmeye dayalı kimlik stratejisi, kendisine içe kapanmış (territorial) kültür yerine, dışa açık (translocal) kültürü temel alır. "Yerel" üstü düşünerek konumunu sürekli olarak "yerel"-üstüne göre müzakere eder. Diğer "yerel"liklerle ile "farklılığını ayrıcalık haline getirtmeyen, "Öteki"ne karşı sorumluluğu elden bıraktırmayan bir toplumsal etik etrafında ilişki ve dayanışma içerisinde olur.

Bütün bunlar "yer"i ve "yerel"i sınırların olduğu yerde bitmeyecek, sınırların olduğu yerde başlayacak biçimde kavramamızı gerektirir. Böyle bir yer(ellik) duygusu, küresel bir yer(ellik) duygusudur."¹³ Birden fazla aidiyete sahip olmak demek, nostaljisiz her yere uyumlu, her yerde evinde olduğu ölçüde çelişkisizliği gerektiren kozmopolitik anlamına gelmez. Tersine; birden fazla aidiyet, birden fazla nostaljiyi bütün metafizik gerilimleri ve çelişkileri, iç çatışmaları yaşayarak var olmayı getirir.¹⁴

Bu şekilde "Dini Yapılar ve Kimlikler" açısından çoğulcu, pazar eko-

Türkiye ve dünyada etnik, dinsel ve diğer alanlarda yaşanan kimlik taleplerini ve bunların ortaya çıkardığı sorunlara çözüm önerileri üretebiliriz. Özellikle ülkemiz açısından düşüncecek olursak, içeride yerli/milli/dini değerleri yeniden okuyarak, geçmişte olduğu gibi, dili, dini, ırkı farklılığı bir arada yaşamanın, bilişip tanışmanın hayırlı bir vesilesi olarak görüp, bir üst sosyal kimlik tasavvurunu yeniden oluşturabiliriz.

10. E.Fuat Keyman "Globalleşme Söylemleri". Global-"Yerel" Ekseninde Türkiye" isimli derleme, Bursa 2000, s.31-32

11. Kerim Balcı, 5/5/2003. Zaman Gazetesi

12. William E. Connolly, *Kimlik ve Farklılık. Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri*, çev. F.Lekesizalın. Ayrıntı. İstanbul.1991, s. 92

13. Alankuş-Kural, *agm*, s. 203-204.

14. Vivet Kanetti, "Eğer 'Yerli'lik Yoksa; 'Öteki' Yer ve İnsanların Merak Etmek Niye?" Birikim, "Yerli"lik Özel Sayısı. Sayı. 111-112; s.119

kuruluşundan yaklaşık 90 yıl geçmesine rağmen hala devletin; "Toplumsal ve kamusal alan" arasındaki ilişkiyi nasıl düzenleneceği, bu alan içinde yer alan hak ve özgürlüklerin sınırlarının nerede çizileceği hususunda net bir karar veremediğini göstermektedir. Türkiye'de önemli bir "demokrasi eksiği" olarak görülen bu sorunun çözümsüzlüğünün temelinde siyasal ve toplumsal düzeyde çok boyutlu ve karmaşık niteliğinin ihmal edilerek, laikliğin din-devlet ayrımı şeklinde monolitik, tek boyutlu ve indirgemeci tanımı, bunun sonucunda seküler modern kimlik ve dinsel anti modern kimlik ayrımının pekişmesi yatmaktadır.

nomisi ve demokrasi yanlısı bir çağdaşlaşma/küreselleşme için tarih ve kültür mirasımızı yeniden okursak, sosyal ve bölgesel bütünlüğümüzü koruyarak entegrasyon sorununa katkıda bulunabiliriz. Bu nedenle, karşılaştığımız toplumsal aktörleri, toplumsal sorunları ve talepleri, ulusal ve ulusal-sonrası toplumsal biçimler olarak incelemenin imkânını araştırmalıyız. Bunu gerçekleştirmek aynı zamanda, küreselleşmeyi/modernleşmeyi, siyasetin yeni tarihsel bağlamı olarak değerlendirmenin gereğidir.¹⁵

II. Meşrutiyetten Cumhuriyete Kimlik Arayışları

Türkiye Cumhuriyeti bünyesinde birçok dil, din ve ırkı barındıran Osmanlı Devletinin çoğulcu birikiminin simgesi olan Anadolu'da kurulmuş yeni bir devlet olarak birey-yurttaş ve din- devlet ilişkilerinin kurgulanmasında önemli bir sorunla karşı karşıya kaldı. Özellikle son yıllarda siyaseti, demokratikleşmeyi, bireysel ve grupsal haklar ve özgürlükler alanını zorlayan bu önemli sorun "laiklik"ti. Bu sorunun önemi, dinin siyasallaşması ve seküler devlet yapısını tehdit etme sürecinin devam ettiğinin göstergesi olmasından kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra; kuruluşundan yaklaşık 90 yıl geçmesine rağmen hala devletin; "Toplumsal ve kamusal alan" arasındaki ilişkiyi nasıl düzenleneceği, bu alan içinde yer alan hak ve özgürlüklerin sınırlarının nerede çizileceği hususunda net bir karar veremediğini göstermektedir.¹⁶

Türkiye'de önemli bir "demokrasi eksiği" olarak görülen bu sorunun çözümsüzlüğünün temelinde siyasal ve toplumsal düzeyde çok boyutlu ve karmaşık niteliğinin ihmal edilerek, laikliğin din-devlet ayrımı şeklinde monolitik, tek boyutlu ve indirgemeci tanımı, bunun sonucunda seküler modern kimlik ve dinsel anti modern kimlik ayrımının pekişmesi yatmaktadır.¹⁷

Dini kimliğin kültürel, ekonomik ve simgesel boyutlarının dinin siyasallaşmasıyla özdeşleştirilmesi mevcut gerilimi biraz daha artırmaktadır; din ve devlet ayrımı üzerine temellenen nesnel sekülerleşme ile modern kimliğin/benliğin kurulmasında dini verilerin dışlanması hedefleyen öznel sekülerleşme birbirine karışmakta ve bunun sonucunda sorun çözüm adına çözümsüzleşmektedir. O halde, dini kimliğin toplumsal alan içindeki karmaşık, değişken ve dinamik niteliğini anlamadan, modernleşme-sekülerleşme ilişkisinin karmaşık ve krizlere dönük değişebilir yapısını sosyolojik düzeyde çözümlemeden, sekülerizmin farklı yerlerdeki uygulamalarının mukayeseli tahlillerini yapmadan, dini ve kültürel çoğulculuğun teminatı olan laiklik sorununu çözemeyiz.¹⁸ Bu hususun da tarafsız demokratik bir cumhuriyet için ne kadar önemli olduğu aşikardır.

A. Tarihsel Arkaplan

Modern Türkiye'nin hem Müslüman bir ülke, hem de katı biçimde seküler olan bir ulus devlet şeklinde doğuşunun Osmanlı ıslahat hareketleriyle irtibatı gözden kaçarsa sorunun tarihsel temeli ihmal edilmiş olur. Osmanlı devleti 3 Kasım 1839 (26 Şaban 1255) Tanzimat Fermanı adı verilen Hatt-ı Humayun ile iç ve dış yapısında Batı ile bütünleşmeye (modernleşmeye) yönelik ilk ciddi adımını attı. Bu süreç, 1860 ve 1870'de Genç Osmanlılar; 1908'de Jön Türklerle devam etmiştir. Bu akım, Mustafa Kemal tarafından genişletilerek

15. E. Fuat Keyman, "Globalleşme Söylemleri, Özgürlük Sorunsalı ve Türkiye" Küreselleşme ve Özgürlük paneli, Felsefe Tartışmaları, 28 Kitap, İstanbul, 2001, s. 106

16. E. Fuat Keyman, "Türkiye'de Laiklik Sorunu Düşünmek: Modernite, Sekülerleşme, Demokratikleşme" Doğu Batı Düşünce Dergisi, yıl.6, sayı.23, 2003, s.113

17. Bkz. Mevlüt Uyanık, *Şivil İtaatsizlik Eylemleri ve Dini Değerler*, Elis yay.Ankara.2010, s.24 vd

18. Keyman, *agm*, s.114-115

1920'li yıllara getirilmiş ve yeni devletin temelleri atılmıştır. Sekülerleşme, hem Türk modernitesinin kurucu bir unsuru olarak geri kaldığı düşünülen toplumu seküler ve modern bir millet haline dönüştürme; hem de dini kimliğin tanınma ve farklılık iddialarını içeren hayati bir siyasi proje olarak işlev görmüştür.¹⁹

Mustafa Kemal projesini kurguladığında, ne genel iradenin; ne de ulusal kimliğin asıl kaynağı olarak Türk Ulusu diye bir olgu yoktu. Modern ulusun inşasını, Batılı seküler mantık ve bilimsel rasyonaliteyle mümkün olacağını düşünen kurucu seçkin elit, nesnel sekülerleşmenin gerçekleşmesi için bir seri radikal değişiklikler yaptı. 1 Kasım 1922 yılında saltanat kaldırılarak siyasi anlamda kişisel kural ve düzenlemelerden kişisel olmayan kural ve düzenlemelere geçiş sağlandı. 29 Ekim 1923 yılında Cumhuriyet kurularak, seçkin halk ayırımına dayalı bir topluluktan popülizme dayalı bir topluluğa geçiş öngörüldü. 1924 yılında dini mahkemeler, 1925 yılında tekke ve zaviyeler kaldırıldı. 1926 yılında İsviçre medeni kanunu kabul edildi. 1928 yılında İslam'ın devlet dini olduğu ilkesi çıkartıldı. Böylece ilahi hukuk merkezli dine dayalı bir topluluktan pozitivist ve rasyonalist temelli ulus devlete geçiş temin edildi.

Devleti ve siyasi işleri dini kurumlar ve sembollerden kurtarmaya yönelik nesnel sekülerleşmenin tezahürü olan radikal değişim ve dönüşümlerin bir süre sonra öznel sekülerleşmeyi temin edeceği böylece ulus devletin kurulacağı düşünüldü. Ancak, din ve devlet ayırımının doğal sonucu, devletin bütün dinlere karşı tarafsız olma, birini diğerine tercih etmeme siyaseti olan laiklik, dini işlerin kurumsal ve anayasal düzeyde kontrol edilmesi olarak işlev gördü ve Diyanet İşleri Başkanlığı kuruldu. Devlet ve din arasında katı bir ayırımı inşa edebilmek için dini faaliyetleri kontrol altına alırsa, dinin siyasallaşmasının engelleneceği ve tamamen bireysel inanç düzeyinde kalacağı varsayıldı.²⁰

Varsayıldı diyorum; zira şu sorular hala cevaplarını aramaktadır: “Osmanlı'nın minyatürü konumunda olan Anadolu'da farklı etnisiteleri ve bunların kültür ve zihniyetlerinin doğal bir ifadesi olan çeşitlilik ve çoğulculuğu toplumsal barışı temin edecek şekilde yeniden tanımlayacak, düzenleyecek bir değer örgüsüne sahip olabilmemiş midir? “Diyalog ve hoşgörüyeye dayanan, farklılıklarla yaşama stratejisini hayata geçirebilen “demokratik bir seküler tahayyül”ün gerçekleşme imkanı nedir? Bu anlamda ülkemizdeki kültürel çeşitlilik bir şans olarak mı; yoksa bir tehdit olarak mı görülmektedir?²¹

Bu soruların cevaplarının tutarlılığı için uygulanan çözüm önerisini analiz etmek gerekir: Tarihsel temeli İslahat ve Tanzimat fermanlarına kadar götürebileceğimiz bu sorunu, Türkiye Cumhuriyeti, din ve dini değerlerden arınıp seküler bir kültür ve “Türk” kavramı kurgulayarak aşmaya çalıştı. Farklı grup ve etnisiteleri yeni bir “Grup”; yani kolektivite-komün ekseninde eritmeye hedefleyen siyasi ve ahlaki bir ilke olarak mültikültüralist bir çoğulculuk anlayışıyla oluşturulan kamu politikalarının yaşadığımız sorunlara çözüm üreteceği düşünüldü.

Hem tanımlayıcı; hem de değer verici bir anlamda kullanılan çok kültürlülük, toplum içinde çok sayıdaki etnik ve kültürel grupların varlığına işaret etmekle kalmaz, bunlar arasında olası çatışmaların uzlaştırılması/bağdaştırılmasına çalışmayı ifade eder. Grup ve her türlü topluluğun düşünme, tercih

1924 yılında
dini mahkemeler,
1925 yılında
tekke ve zaviyeler
kaldırıldı.1926
yılında İsviçre
medeni kanunu
kabul edildi.1928
yılında İslam'ın
devlet dini olduğu
ilkesi çıkartıldı.
Böylece ilahi
hukuk merkezli
dine dayalı bir
topluluktan
pozitivist ve
rasyonalist temelli
ulus devlete geçiş
temin edildi.

19. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, TTK, Ankara.1988, s.106-107; Keyman, *agm* s.116-117

20. Keyman, *agm* s.117-126,

21. Melih Yürüşen, *Çeşitlilikten Özgürlüğe: Çokkültürlülük ve Liberalizm*, LDT, Ankara. 1998, s.29-42,64-68. 85; Keyman, *agm*, s. 129

Nesnel
sekülerleşme için
bütün değişim
ve dönüşümler
tasarlanmış
olmasına
rağmen öznel
sekülerleşmenin
gerçekleşmediği,
devletin
kuruluşunun
üzerinden
89 yıl geçmiş
olmasına rağmen
vatandaşlarına bir
ulusun müntesibi
olma duygusunu
vermekte başarılı
olamadığı
gözlemlenmektedir.

etme ve seçme yetisi olamayacağını, bunun ancak bireyler tarafından yapılabileceğini söyleyerek insan haklarının biricik öznesinin “birey” olması gerektiğini söyleyen bir çoğulculuk anlayışı vardır. Çünkü grup veya ulus adına düşünen ve temel hakları seçen yine “bireyler”dir; dolayısıyla grup ve topluluk hakkı diye görünenler de aslında o grupları oluşturan bireylerin hakları veya bireylerin başka bireylerle birlikte kullandığı haklardır.²²

Uygulanan Çözüm Önerisinin Açmazı: Sosyolojik bir gerçeklikten ziyade tasarılan ve oluşturulmaya çalışılan bir bilinç durumunu ifade eden “Ulus Devlet” projesi çerçevesinde yeni bir ırk ve ulus devlet yaratmanın hedeflenmesi o dönemin şartları içinde düşünülürse makul görüldü. Yani “Osmanlı devleti, varlığının ve sürekliliğinin garantisini, onun çok dinli poli-etnik yapısına uygun olarak “farklılıkları” tanımamaya dayanan siyasi bir yapılanmada bulunmaları ne kadar isabetliyse, Cumhuriyetin kurucularının yeni devletin varlık teminatını “benzerliği” esas alan bir değerler örgüsüne –ulusçuluğa- dayandırmaları dönemin şartları çerçevesinde o kadar isabetliydi”²³

Sekülerleşme-modernleşme projesinin kaçınılmaz sonucu olarak görülen dinin marjinalleşerek, özel alana itilmesi ve bireylerin bilinç özgürleşiminin sağlanacağı, böylece dini verilerin ve normların günümüz toplumunda etkisinin kademeli bir şekilde yok olacağını varsayan ve döneminde tutarlı olan politika, son dönemlerde siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda dinin yükselişle birlikte bir krize dönüştü. Keyman’ın ifadesiyle buna dinin sekülerleşmesi değil, aksine dinin yeniden canlanması (sekralizasyon) süreci denilebilir.²⁴

Nesnel sekülerleşme için bütün değişim ve dönüşümler tasarlanmış olmasına rağmen öznel sekülerleşmenin gerçekleşmediği, devletin kuruluşunun üzerinden 89 yıl geçmiş olmasına rağmen vatandaşlarına bir ulusun müntesibi olma duygusunu vermekte başarılı olamadığı gözlemlenmektedir. Öyle görünüyor ki, bilim ve teknoloji alanında seküler mantık geçerli, toplumsal yapıdaki farklılaşmanın bir süreci olarak din ve devlet kurumsal olarak ayrı; din özel alana indirgenmiş iken dini tercih ve iddiaların kamusal alanla bağlarının yok edilemediği gözlemlenmektedir. Bu nedenle olsa gerek, katı seküler anlayış, temsili demokrasi ve çoğulculuğun önünü tıkamakta, kamusal alanda kendi farklılıklarının tanınma mücadelesi olan türbanın, devlet ve kurumlarından din çıkarılmasına karşı bir direniş olarak algılanmasına yol açmaktadır.²⁵

Bürokratik elit, seçilmişlere rağmen iktidarın gerçek sahipleri olduğunu, halkın tek başına iktidara getirdiği hükümete karşı bile, ellerinde buldukları aygıtları kültürel çeşitlilik tehdidini ortadan kaldırma yönünde kullandıklarını göstermektedir. Öyle görünüyor ki, toplumun ve kültürün sekülerleşmesi, bilincin sekülerleşmesini paralelinde getirmemiştir. “Din, modern benliğin sembolik kuruluşundaki rolü anlamında toplumsal önemini korumakla kalmamış, aynı zamanda modernitenin evrimi sürecinde çok daha fazla kamusallaşmıştır. Öyle ki, sekülerleşme eğiliminden çok sekralizasyon; yani dinin yeniden canlanma ve önem kazanma eğilimi geç modern zamanların önemli bir özelliği haline gelmiştir.”²⁶

Türkiye’nin bir “Ulus devlet” olarak kurgulanması “eşyanın tabiatına “

22. Mustafa Erdoğan, “Çeşitlilik, Çoğulculuk ve rekabetçi Federalizm” Liberal Düşünce Dergisi, sayı.6,1997, s.44 vd, a.mlf; “İnsan Haklarına Kavramsal Bir Yaklaşım” aynı dergi, sayı.12.1998, s.10; Melih Yürüşen, “Çoğulculuk: Sorunlar, Sınırlar ve İmkânlar”; Sivil Toplumda Siyaset ve Din, LDT, Ankara. 1999, s.117;

23. Yürüşen, *Çeşitlilikten Özgürlüğe*, s.71

24. Keyman, *agm*, s.118-119, 124-125

25. Keyman, *agm*, s.127-128

26. Keyman, *agm*, s.118-119,125

uygun olduğu ve yeni devlet tarihsel deneyimlerinden hareketle halka güçlü bir vatandaşlık duygusu vermek için gerekli potansiyele sahip olduğu halde, bunda hala başarılı olunmadığını gözlemliyoruz. Reel politikte ulus kimliği içine sıkıştırılan farklı kimliklerin temsil krizini bundan daha iyi anlatan bir örnek bulunamaz. Teoriye/olması gerekene yüklenen anlam ve işlev ile pratik “olan” arasındaki sorunlu ilişki, birinin diğerini yok saymaya çalışmasıyla çözümlenmeye çalışılmaktadır. Bu durum, temelde bilimsel bilginin elde edilmesi ve işlevselliğini ile ilgili olan pozitivist bilim anlayışının ve evrenselci/tümelci tarih anlayışının siyaset alanına uygulanmasın sonucudur.

Evrenselci tarih anlayışı, Tarihisci yöntemin ürünüdür; buna göre, tarihsel açıklamalar için başvurulacak evrensel yasalar ve birleştirici ilkeler vardır. Bunları tespit ederek, tarihin bilimsel bir yorumu yapılır. Bu tarz, diğer tarih anlayışlarını yok sayan mutlakçı, totaliter ve evrenselci bir bakış açısını zorunlu kılar. Bu nedenle, tarihsicilik farklılıkları abartarak ırkçı bir çoğulculuğa; kültürel kimliği değişmez bir olgu olarak gören bir mutlakçılığa, rölativizme ve akıldışı tavırlar alma gibi tehlikeleri ortaya çıkarır.²⁷

B. Din, hegemonik bir siyasetin aracı olamaz

“Yönetim, tarafsızlık ilkesi gereği, belirli bir “iyi” anlayışını benimseyenler öbürleri karşısında anlamlı bir çoğunluk oluştursalar dahi, aksini yurttaşlarına empoze edemez. Farklı hayat tarzları hakkında yargıda bulunamaz. Devletin varlık nedeni ve asli rolü yurttaşlarına bir hayat tarzı dayatmak değildir.²⁸ Onun bu alandaki görevi; insanların iyi olarak benimsedikleri hayat tarzını yaşamalarına müdahale etmemek ve onu kolaylaştırmaktır. Bu çerçevede, liberal-tarafsız bir devletin özel olarak destekleyeceği bir ideoloji ve din olamaz. Buna karşılık, bir dine mensup olanlar, kendi inançlarını yaymak ve toplumda diğer dinlere karşı mücadele ederek güçlenmek için devletin devreye girmesini istemesi hakkı da yoktur. Hangi dinden olursa olsun; isterse ateist ya da agnostist olsun, bütün yurttaşlar dinleri veya felsefi düşünceleri tarafından kendilerine önerilen hayat tarzına uygun şekilde yaşayabilmelidir.”²⁹

Çok kültürlülüğü bir üst ve yapay oluşum için kullanan ve çok kültürlülük denilmesi daha uygun olan entegrist kültür siyaseti farklı kimlik ve kültür taleplerini uzlaştırma ve bağdaştırmaya çalışırken, paradoksal olarak alt kültür ve etnisiteleri uyarılmış ve yerelciliği, ayrılık taleplerini güçlendirmiştir.³⁰ Tikencililiğin evrenselleşmesi diye sunacağımız sorun, belirli bir kültürel kimliğin diğer kültürel kimlikler üzerinde hâkimiyet kurma ihtimalini, bu da son tahlilde ayrımcılığı ve dışlamacılığı beraberinde getirmektedir.³¹ Hâlbuki sorunu her etnik grubun “ulus” olup olmadığını ve kendine yeterlik unsuru taşıyıp taşımadığını tartışarak ele alabiliriz. Ulus ve devlet kavramlarının modern düşüncede insanların kendi iradeleriyle var ettikleri yapay bir yaratı olduğuna dikkat çekerek, bunlar arasında uyumu ve çalışmayı sağlayacak toplumsal birleştirici unsurları (tarih, coğrafya, dil, din gibi) tespit edebiliriz. Bunun yanı sıra ulusun

“Yönetim, tarafsızlık ilkesi gereği, belirli bir “iyi” anlayışını benimseyenler öbürleri karşısında anlamlı bir çoğunluk oluştursalar dahi, aksini yurttaşlarına empoze edemez. Farklı hayat tarzları hakkında yargıda bulunamaz. Devletin varlık nedeni ve asli rolü yurttaşlarına bir hayat tarzı dayatmak değildir. 28 Onun bu alandaki görevi; insanların iyi olarak benimsedikleri hayat tarzını yaşamalarına müdahale etmemek ve onu kolaylaştırmaktır.

27. Simten Çoşar, Aylin Özman, “Siyaset, Demokrasi ve Kimlik-Fark-Tanıma Politikaları”, Doğu Batı Düşünce Dergisi, yıl.6,sayı.23,2003, s.100-101; Jorge Larrain, *İdeoloji ve Kültürel Kimlik*, cev. N.Nur Domaniç, Sarmal yay. İstanbul. 1995, s.51, 196 vd., Mevlüt Uyanık, *Felsefi Düşünceye Çağrı*, Ankara. 2003, s.134, 151-157

28. Mevlüt Uyanık, Uyanık Mevlüt, *Din Hegemonik Bir Siyasetin Aracı Olamaz*, Siyasi, Tarihi, Dini ve Kültürel Boyutlarıyla İslam ve Şiddet, edit. Mümtaz’er Türköne, Ufuk Kitapları İstanbul. 2007. s.43-63 <http://arsiv.zaman.com.tr/2003/11/30/yorumlar/default.htm>

29. Yürüşen, *Çeşitlilikten Özgürlüğe*, s. 240, 243,250 Uyanık, “*Din, hegemonik*” s.43-63; krş. 30.11.2003 Zaman;

30. Aytekin Yılmaz, *Etnik Ayrımcılık*, Vadi. Ankara. 1994, s.16-20

31. Çoşar, ve Özman, *agm*, s.103

tarafsız-liberal
devlet ve
demokratik bir
yönetim için
yeniden ve bireyin
insan olarak sahip
olduğu temel hak
ve özgürlükleri
merkeze alan
bir çoğulculuk
tasarımını ifade
eden bir kimlik
geliştirilmelidir.
Yasalar
önünde bütün
vatandaşların
hukuki açıdan
eşit olduğunu
vurgulayan ve
aşırıya kaçmayan
ölçülü bir halk
yönetimini ifade
eden demokrasi
için bu şarttır.

dünya sisteminin siyasi yapılanmasından doğduğu ve uluslar arası sistemdeki değişikliklerin ulusal sürecini etkilediğini de unutmamak gerekir.³²

Bu bağlamda “ulusal azınlıklar” diye sunulan farklılıkları, dini verileri merkeze alarak bilişip tanışmanın ve bir arada yaşamının olmazsa olmaz niteliği haline getirmek mümkündür. Türkiye bazında söylenilirse, etnik azınlıklar diye sunulan birimlerin temelde Müslüman olduğu dikkate alınır, son tahlilde farklılıkları besleyen kültürel alışverişlerin, mevcut farklılığı aykırılığa dönüştürmeden yok eden bir eşige ulaştırabilir bizi. Zira ırk ve kültürün saflığından bahsetmenin imkânsız olması gerçeği, farklılıkları yok etmeye çalışarak homojen bir yapı/toplum oluşturma çabasının demokratik bir üslubu geliştirilmesine engel olmaktadır. O halde sorun, çeşitlilik, özgürlük ve güven arasındaki ilişkinin kurulamaması veya kavranmak ve kurulmak istenmemesiyle halka belirli bir hayat tarzı empoze etmeyi hedefleyen ideolojik bir devlete dönüşmekte yatmaktadır.³³

Yeni Bir Çözüm Önerisi: O halde tarafsız-liberal devlet ve demokratik bir yönetim için yeniden ve bireyin insan olarak sahip olduğu temel hak ve özgürlükleri merkeze alan bir çoğulculuk tasarımını ifade eden bir kimlik geliştirilmelidir. Yasalar önünde bütün vatandaşların hukuki açıdan eşit olduğunu vurgulayan ve aşırıya kaçmayan ölçülü bir halk yönetimini ifade eden demokrasi için bu şarttır. “Yasa önünde eşitlik” ilkesinin sadece demokrasiye has kılınması, diğer yönetim biçimlerinin bu ilkeyi dışladıkları ve keyfiligi içerdikleri anlamını taşır. Sosyo-ekonomik konumları ne olursa olsun, herkes eşit bir biçimde siyasal hayata katılma hakkını ifade eden bu terim, sivil bir toplumun olmazsa olmaz şartıdır. İsonomia da denilen bu anlayışın gerçekleşebilmesi için ikinci bir şart daha vardır: Bu da, İsegoria; yani kişisel özgürlüktür. Bunların bir anlamı olabilmesi, ancak yöneten ve yönetilenlerin yazılı ya da yazısız yasalara uyumlarıyla mümkün olacaktır.³⁴

Buradaki anahtar kavram müsamaha/**hoşgörüdür**. Kardeşlik ve dostluk ilkesinin temel taşlarından birisi de hoşgörüdür; çünkü herkese sevecenlikle yaklaşabilmek için başkalarının farklılıklarını anlayışla karşılamak ve kabullenmek gerekir. Yöneten ve yönetilen, güçlü olan ile zayıf olan arasında karşılıklı olarak gösterilmesi gereken hoşgörü, ilk çağdan bu yana siyasal kararlarda en az hata oranına ulaşmak için “çok seslilik” temeli üzerine kurulu olan demokrasi için şarttır. Eşitlik ve özgürlük ilkelerine yurttaşlar arasında kardeşlik ve dostluk ilkesi ilave edildiği zaman açık bir siyasal yönetim (polis) temin edilir.³⁵

Yeni Bir Çözüm Önerisinin Açmazı: Çoğulculuğu içselleştirmiş bir yönetim sisteminde her türlü farklılıkların alabildiğine tanımlanması, bir arada yaşanmaz bir şekle dönüştürme özgürlüğüne dönüşebilir. Bu da bireyciliği mutlak bir faydacılıkla ve bencillikle özdeşleştirmeye yol açabilir. Bunun sonucunda toplumsal ve ahlaki değerlerin çiğnenmesi, nihilizm ve anarşizm ile adaletin yozlaşması gibi riskler ortaya çıkabilir. Bu hususlar demokratik bir cumhuriyet oluşumunda diğer engel olarak ortaya çıkabilir.

III. Tanzimat ve Millî Kimlik Olarak Geliştirilen “Üç Tarz-ı Siyaset”

Bu bağlamda, incelemenin amacı; hem Osmanlı devletinin son dönem-

32. Aytekin, *age*, s.29,38-40

33. Yürüsen, *Çeşitlilikten Özgürlüğe*, s.73. 78-81

34. Mehmet Ali Ağaoğulları, *Eski Yunan'da Siyaset Felsefesi*, Ankara. 1989, s.77-79

35. Ağaoğulları, *age*, s.80; Mustafa Erdoğan, “Çeşitlilik, Çoğulculuk ve rekabetçi Federalizm” *Liberal Düşünce Dergisi*, sayı.6,1997, s.50

lerinde hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş dönemlerindeki arayışları özetleyen Üç Tarz-ı Siyaset merkezli yeni bir okuma yaparak olası aksaklıkları gidermeye katkı yapmaktır. Bunu yaparken kimlik tartışmalarını özgürce yüzülen açık bir alanda yapmanın çok riskli olduğunu da belirtmek gerekir. Çünkü tarih onun üzerine geçmişin güçlü, yönlendirici örgütlenmesini yerleştirmiştir. Biz geçmişin izlerini ve bağlantılarını taşıyoruz. Geçmişe dönmeksizin bu tür kültürel politikaları yürütemeyiz, ancak bu hiçbir zaman doğrudan ve harfiyen bir dönüş de değildir. Geçmiş, kimliklerimizi geri kazanmamız için geri dönmemizi beklemiyor. Bunun için geçmiş her zaman yeniden keşfedilir veya yeniden yaratılır ve anlatılır.³⁶

Milli bir kültür oluşturularak, yeni bir ulusal kimlik oluşturmak, Batı'da Fransız devrimi ve Aydınlanma Çağı'nın bir ürünüdür. Bizde, özeldede Tanzimat'a; genelde ise salt askeri teşkilatın adı olmaktan öte çok yönlü bir ıslahat hareketinin genel adı olan Nizam-ı Cedid arayışlarına kadar gider.³⁷ Nizam-ı Cedid çalışmalarından dolayı Tanzimat, ıslahat hareketlerinde bir başlangıç değildir, ama her halükarda toplumu ileri götüren ve çığır açan bir aşama olarak görülmelidir.³⁸ Durum bu şekilde anlaşılınca, Tanzimat öncesinin başıboşluk ve intizamsızlık olmadığı; fakat dünya konjonktüründe yaşanan yeni durumlara karşı hukuki yapıyı ıslah ederek güncel olan kanuni düzenlemeler (reorganizasyon) yaparak yeni bir kimlik oluşturma çabası olduğu açıktır.³⁹

Batılılaşma yönünde anımsanmayacak bir başarı olarak telakki edilen Tanzimat, özünde "devletin nasıl kurtulacağı"na dair operasyonlardır.⁴⁰ Bu manada, Tanzimat'a devletin modernleşmesi ve toplumun siyasal ve kültürel gelişmesinin bir nevi "manifestosu" da diyebiliriz.⁴¹ Yeniliklerin kabulü bu önermenin doğrulanması için gerekli görülmüştür.

Bunun için Tanzimat'ın nasıl bir düşünce ürünü olduğunun özellikle tahlili gerekir. Zira Tanzimat-ı Hayriye Fermanı'nı hazırlayanların gayelerini, birikimlerini ve son tahlilde mevcut devlet idaresine getirdikleri değişiklikleri ve bunun günümüze yansımalarını incelemek, tarihsel açıdan kimlik bunalımının geçirdiği süreci bilmek demektir. Eğer Tanzimat'ı hazırlamada etkilenen (örneğin Pozitivizmin etkisi) fikirlere dikkat edilmezse, Tanzimat'ın laikleşme, sivilleşme ve hukuk alanında yapılan yenilikleri gözden kaçır. Dini verileri de dikkate alarak bilmek, zorunlu olarak bireysel hayattaki kimlik bunalımını tahlil etmek demektir, zira bu ikisi birbirleriyle yakından ilişkilidir.⁴²

A Devlete Üç Farklı Bağlılık İfadesi Olarak "Üç Tarz-ı Siyaset"

Hepsi bir Osmanlı bürokrati ve subayı olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları mevcut jeopolitik gelişmeler karşısında üç kıtanın birleşim noktası olan Anadolu'ya çekilerek yeni bir devlet kurdular. Yeni devlet, millet, tarih ve vatan inşa etmelerinin sürecini "Devlete üç farklı bağlılık ilkesi"⁴³ şeklinde en

*Batılılaşma
yönünde
anımsanmayacak
bir başarı olarak
telakki edilen
Tanzimat, özünde
"devletin nasıl
kurtulacağı"na
dair
operasyonlardır.
40 Bu manada,
Tanzimat'a
devletin
modernleşmesi
ve toplumun
siyasal ve kültürel
gelişmesinin
bir nevi
"manifestosu" da
diyebiliriz.*

36. Hall, Stuart, *Eski ve Yeni Kimlikler, Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi*, çev. G. Seçkin, ü.H.Yolsal, Ankara. 1998, s. 83

37. Tanzimat öncesi yenileşme çabaları için bkz. Gülhinal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, (Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939))*, TTK, Ankara., 1996, s.39 vd, Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s.39, 87 vd., Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s.59 vd

38. İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil yay. İstanbul.1995 s. 25

39. İlber Ortaylı, a.g.e. s. 97, Tuncer Baykara, *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve 19.Yüzyıla Dair Araştırmalar*, Akademi yay. İzmir. ss 109-110, Mehmet Aydın, "Tanzimatla Aranan Hıviyet", Tanzimat'ın 150.Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Ankara.1989) TTK, Ankara.1994, s.18

40. Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, haz. Cavid Baysen, TTK, Ankara.1986, c.1, s.7, *Reşat Kaynar, Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*, TTK, Ankara. 1991, s.191 vd, Baykara, *agm*, s.207 vd;

41. Ortaylı, *age*, s.87

42. Cengiz Güleç, *Türkiye'de Kültürel Kimlik Krizi*, V yay. Ankara.1992, s 15

43. Lewis *age*, s.324

“Devlete üç farklı
bağlılık ilkesi”
43 şeklinde en
iyi özetleyen
metin, Yusuf
Akçura’nın Üç
Tarz-ı Siyaset’idir.
Metin bir bütün
olarak tahlil
edildiği zaman,
Osmanlılık,
İslâmlık ve
Türklüğün
o dönemdeki
“uygunluğunu”
tartışmakta, son
sözü okuyucuya
bırakıyor gibi
gözükmesine
rağmen Türk(çü)
lûge vurgu
yapmaktadır. Bu
açıdan bu metni
“Bir Türkçülük
Manifestosu”
olarak da
takdim edenler
bulunmaktadır.

iyi özetleyen metin, Yusuf Akçura’nın Üç Tarz-ı Siyaset’idir.⁴⁴ Metin bir bütün olarak tahlil edildiği zaman, Osmanlılık, İslâmlık ve Türklüğün o dönemdeki “uygunluğunu” tartışmakta, son sözü okuyucuya bırakıyor gibi gözükmesine rağmen Türk(çü)lûge vurgu yapmaktadır. Bu açıdan bu metni “Bir Türkçülük Manifestosu” olarak da takdim edenler bulunmaktadır.⁴⁵ Nitekim Türkiye Cumhuriyeti’nin resmi politikasının tespitinde önemli oranda bu metnin yazılmasında Ziya Gökalp’in Türkleşmek, İslâmlaşmak ve Muasırlaşmak ile Türkçülüğün Esasları isimli eserlerinden ilham alındığı belirtilmektedir.⁴⁶ Bu fikrin popülarize edilmesi ise Halide Edip Adivar’ın Yeni Turan (1932) isimli siyasi romanı ile yapıldığı malumdur.

1. Osmanlılık

Yusuf Akçura’nın Osmanlı ıslahatlarını genel hatlarıyla özetlediği Üç Meslek-i Siyasi’den ilki, “Osmanlılık”tır. Aslında Osmanlı Devleti, Batı’nın ulusçu devrimler ve ulusçu devlet anlayışına karşı Osmanlılık” kimliğini bir vatanperverlik anlayışı olarak 19.yüzyıla ait toplumsal bir kimlik şeklinde tasarladı. 1856 yılında (Paris ve Londra’da hazırlanan ama) Sultan Abdülmecid tarafından kabul edilen Islahat fermanı ile tam olarak yürürlüğe konan Osmanlılık kimliği, daha önce tanınan din, dil ve mezhep farklarının üzerine çıkarak bir siyasal birliktelik yaratmaya çalıştı. Bu açıdan Osmanlılık (İttihad-ı Osmani) Tanzimat döneminin hakim siyasi akımı, hatta “resmi ideolojisi” konumundaydı. Kozmopolit bir imparatorlukta o dönem için oldukça gerçekçi bir uygulama olarak görülen bu çözüm önerisinde, herkes, din, dil, cins, sosyal sınıf farkı olmaksızın eşit vatandaşlar olarak görülüyor ve “Osmanlı” olarak kabul ediliyordu.⁴⁷

Osmanlılık, Meşrutiyet yönetimi ile gündeme gelmiştir. Mithat Paşa’nın 23 aralık 1876 yılında yürürlüğe koymayı başardığı Kanun-ı Esasi’nin temel ilkesi Osmanlılık’tı. Amacı, din, mezhep ve ırk farkı gözetmeksizin bütün halkı devlet yönetimine iştirak ettirmek, idarede mümkün olduğu ölçüde halk denetimini tesis etmek ve böylece devletten ayrılma eğilimi içinde bulunan tebaayı menfaat bağlarıyla bağlayıp imparatorluğun mukadderatına ortak etmektir.

İkinci Viyana kuşatmasıyla birlikte ortaya somut olarak çıkmaya başlayan ama Fransız ihtilaliyle ivme kazanan ulusçuluk/milliyetçilik hareketine karşı bir hayat tarzı ve toplum düzeni olarak Osmanlılık vardı.⁴⁸ Tanzimat ile birlikte Osmanlılık, Ulusçuluğa karşı geliştirilen kimlik tasarımına dair ilk ideoloji şekline dönüşmüştür.⁴⁹ İlk bakışta devlet tarafından verilmeye çalışılan ve kökeninde III. Selim⁵⁰ ve II. Mahmut döneminin Osmanlı Devleti’nin yeni tip modern devletler içine girmesi için yeni tip bir merkezîyetçi anlayışın

44. Akçura, Yusuf; “Üç Tarz-ı Siyaset” TTK, Ankara.1991, Enver Ziya Karal’ın “Önsöz”ü ile Ali Kemal’in “Ce-vaabımız” ve Ahmet Ferit (Tek)in “Bir Mektup” adlı değerlendirmeleri ile birlikte Türk Tarih Kurumu tarafından basılmıştır. UYANIK Mevlüt, *Üç Tarz-ı Siyaset: Bir Üst Kimlik Tasarımı Olarak Türkiyelilik*, Metropolis yayımevi, İstanbul. 2003

45. Kuran, Ercüment; “Yusuf Akçura’nın Taribçiliği”, Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu (11-12 Mart.1985) Bildirileri, Ankara.1987, s.46, bu eser artık YAS olarak belirtilecektir. Temir, Ahmet; Yusuf Akçura, (Biyografik), Ankara.1987, s.33

46. Saray, Mehmet; “Üç Tarz-ı Siyaset” Paneli, YAS içinde, s.92

47. Eşitlik statüsünün yabancı devletlerin baskısıyla olduğu hususu tartışmalıdır. Ortaylı, age, s.82, 99, 214

48. Ortaylı, age, s.51-53

49. Hanioglu Şükrü, “Osmanlılık” maddesi, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Ansiklopedisi, İletişim yay. İstanbul. 1986 s.1389, Eryılmaz Bilal, *Osmanlı Sisteminde Millet Sistemi*, Ağaç yay. İstanbul.1992, s.90.

50. III Selim (1789-1807) Osmanlı-Türk Batılılaşma hareketinin babası ve devlet içindeki genel ıslahatların temsilcisi olarak kabul edilir. Bkz. Halil İnalık, “Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi” çev. M.Özden, Fahri Unan, Türkiye Günlüğü, sayı.11.1990, s.32

getirilmesi yatan Osmanlılık kimliğinin köklü değişimlere ve yeni gelişmelere neden olacağı varsayıldı.⁵¹ Fakat bunu bir tür asimilasyon tuzağı olarak gören gayri Müslimler üzerinde fazla başarılı olamadı. Zira Osmanlı hükümetine tabi çeşitli halkları temsil eden bir birliği -din merkezli- Osmanlı milleti oluşturma projesi, Batı kaynaklı ırk anlayışı üzerine kurulu millet gelişmesi karşısında çözüm olmadı.⁵² Çünkü İslahat fermanı, Hıristiyanlara eşit haklar tanımaya hedeflerken, aslında onlara Avrupa devletlerinin himayesine sokmakla, iç ayaklanmaların zeminini hazırlamıştı.

Başarısızlığın temel nedenlerinden birisi, Osmanlı'yı genel Türk tarihi içerisinde; yani diğer Anadolu Beylikleri ile beraber Anadolu Selçuklu tarihinin bir devamı şeklinde rasyonel bir tarzda değerlendirilmesinin yapılmaması, bunun sonucunda kültürel ve siyasal süreklilik anlaşılmadığıdır.⁵³ Diğer bir ifadeyle, Tanzimat sürecinde, Osmanlı'nın kültür damarları olan Büyük Selçuklu devletinin besleyip geliştirdiği Anadolu Selçuklu Medeniyeti damarı ile bütünleşme önemli ölçüde ihmal edildiğinden olsa gerek; "Osmanlılık" şeklindeki bir kimlik oluşturulamamıştır.⁵⁴

Bu tehlikeyi gördüğü için olsa gerek, Abdülhamit Müslümanlar için Osmanlılık anlayışını psikolojik ve kültürel açıdan destekler mahiyette İslamcılık ideolojisini kullanmıştır. Daha doğrusu kendi devrinden önce şekillenmeye başlayan "Osmanlı İslam Milleti" kavramına devletin gerekleri ile çakışmadığı için bir takım ilave misyonlar yükledi.⁵⁵ Bu noktada Üç Tarz-ı siyasetin ikincisi İslamcılık, sonuncusu ise Türkçülük olarak ortaya çıkacaktır.⁵⁶

2. İslam(cı)lık

II Abdülhamit, Hilafeti kullanarak bütün Müslümanları bu hükümetin yönetiminde politik olarak birleştirerek devletin birliği ve bütünlüğünü korumaya çalıştı. Bu hareketi, bütün Müslümanları birleştirmeye çalışmaktan ziyade hem iç hem de dış politikada kullanmıştır. İç politikada kullanması, halkı özellikle çevrede kalmış bazı uyrukları "İslami devlet" kavramı etrafında birleştirmeye çalışması şeklinde olmuştur. Burada merkez kendi kişiliğidir. Bu devlete bağlılık, aslında bir ön ulusalcılık olarak da zikredilebilir.⁵⁷ Akçura'ya göre, "İslamlık büyük bir tasarı olarak Abdülaziz ve Abdülhamid tarafından uygulanmaya çalışılmıştır; ama bu politikanın başarılı olma şansı yoktur. Hatta İslamlık halk arasında dini nifak ve düşmanlığı artıracaktır."⁵⁸

3. Türk(çü)lük:

Osmanlılık ve İslamcılık projesinin soruna çözüm üretemediğini gören aydınlar yeni arayışa başladı. Bir toprak ve devlete sahip olmayı baki kalabilmek için yeterli görmeyen aydınlar, "ırk esasına dayanan Türk milliyetçiliği" şeklinde bir yapılanmanın gerekliliği üzerinde durmaya başladılar. Bu anlamda, Politik Türkçülük, yani siyasal bir kimlik oluşturmada Türklüğe vurgu ilk ciddi anlamda Yusuf Akçura tarafından yapılmıştır.⁵⁹ Çünkü Akçura'ya göre ne

*Abdülhamit
Müslümanlar
için Osmanlılık
anlayışını
psikolojik ve
kültürel açıdan
destekler
mahiyette
İslamcılık
ideolojisini
kullanmıştır.
Daha doğrusu
kendi devrinden
önce şekillenmeye
başlayan
"Osmanlı
İslam Milleti"
kavramına
devletin gerekleri
ile çakışmadığı
için bir takım
ilave misyonlar
yükledi. Bu
noktada Üç
Tarz-ı siyasetin
ikincisi İslamcılık,
sonuncusu ise
Türkçülük olarak
ortaya çıkacaktır.*

51. Kemal Karpat, "Kimlik Sorununun Türkiye'de Tarihi, Sosyal ve İdeolojik Gelişmesi", s.28, Halil İnalıcık, "Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi" s.36 vd

52. Lewis, *age*, s.217-218

53. Fuad Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, TTK, Ankara.1988, s.22-23,110

54. Mehmet Aydın, "Tanzimatla Aranan Hıvıyet", Tanzimat'ın 150.Yıldönünü Uluslararası Sempozyumu (Ankara.1989) TTK, Ankara.1994 s.18

55. Mümtaz'er Türköne, "Kürt Kimliği:Çözüm Nerede?"Türkiye Günlüğü, sayı.33,1995, s.3256.

56. Hanioglu, *agm*, s.1393, Andre Miquel, *Doğuşundan Günümüze İslam ve Medeniyeti*, haz. Ahmet Fidan, Birleşik yay. İstanbul.1991, c.1, s.52

57. Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, Makaleler 1, İstanbul.1991 s.41,186

58. Akçura, Y, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s.31,32

59. Lewis, *age*, s.341, Hanioglu, *agm*, s.1391-1392

Akçura'nın
Türklük projesinde
bir saf Türk bir
de Türkleştirilmiş
kavimlerin uyumu
hedeflenmektedir.
Belki bu bağlamda
Osmanlılık; yani
Türk olmadıkları
halde İslam
bağı ile devlete
bağlı olanların
Türkleştirilmesi
(Müslüman=Türk)
söz konusudur. Bir
de Türklüğü hiç
benimsememiş, yani
ulusal vicdandan
yoksun olanların
Türkleştirilmesi/
bilinçlendirilmesi
düşünülmektedir.
Uzun yıllar
bu politikanın
denenmesine
rağmen başarılı
olmadığı malum.
Üç Tarz-ı Siyaset'in
hepsi de tıkanıp,
çözüm üretilmedi.

Osmanlılık ne de İslamlık tarz-ı siyasetleri "uygun" değildir. Bunların yerine Tevhid-i Etrak, Türk Milliyet-i Siyaseti veya Türklük dediği tarzı ele almanın zamanı gelmiştir. Çoğu Türk, mazisini unutmuş gözükmektedir. Onlara bu tarihi hatırlatmak ve İslamiyet'te olan ve sağlam bir birlik için zorunlu görülen maddi ve manevi hazırlıklardan pür hayat ve pür heyecan hissiyattan yoksun olan Türklüğe acilen bunların kazandırılması gerekmektedir.⁶⁰ Bu bağlamda hiç bir irki mağrurlukları ve kapalılıkları olmayan hatta saf "Türk" neslinden olma üzerinde bir ısrarları da olmayan Osmanlılık⁶¹ yerine geçecek bir "yeni halk tipi" oluşturulmaya çalışılmıştır.

Akçura'nın Türklük projesinde bir saf Türk bir de Türkleştirilmiş kavimlerin uyumu hedeflenmektedir. Belki bu bağlamda Osmanlılık; yani Türk olmadıkları halde İslam bağı ile devlete bağlı olanların Türkleştirilmesi (Müslüman=Türk) söz konusudur. Bir de Türklüğü hiç benimsememiş, yani ulusal vicdandan yoksun olanların Türkleştirilmesi/bilinçlendirilmesi düşünülmektedir. Uzun yıllar bu politikanın denemesine rağmen başarılı olamadığı malum. Üç Tarz-ı Siyaset'in hepsi de tıkanıp, çözüm üretilmedi.

"Bu tıkanıklıkta muhtemelen devlete üç farklı bağlılık ilkesinden birisi olan Türkçülüğü, literatürde tarih ve kültür olarak işlenen Türklük kavramını, bu içeriklerinden soyarak politik topluma tercüme edilmesinin etkisi olabilir. Ögün'e göre, "Milletler devlet olmadan da vardır, politika, kültürel ve tarihsel bir zatiyet olan millete öncelikli olamaz."⁶² Ayrıca, gerek Müslüman gerekse başka dinlere mensup vatandaşların bağlılığını tam olarak ideolojik bir söylem olarak Türkçülükle ifade edilmeyeceği anlaşılmıştır. Çünkü Türklüğe radikal bir şekilde vurgu, diğer unsurların ayrılıkçı-milliyetçi hareketlerini hızlandırma riski ortaya çıkmıştır. İslam'a daha doğrusu bunun tek bir yorumuna vurgu ile ideolojik ve dinsel ayırmaları hızlandırdığı, insanların manipüle edilme sürecini kolaylaştırdığı gözlemlenmektedir. O halde yeni bir okuma ve üst kimlik tasarımının imkanı var mıdır, sorusu ortaya çıkmaktadır.

Bu noktada önemli; çünkü Kemal Karpat'ın ifadesiyle, "19.yüzyılda Anadolu İslam gelenekleri, Osmanlı tarihi ve Türk dili üzerine inşa edilmişti. Osmanlı devletinde yaşamış tüm Müslüman soylarından oluşan, yani Türk, Arnavut, Kürt, Arap, Abaza, Tatar, Karacay vs. ister Türk soyundan olsun isterse Türk boyundan olmasın "Yeni Anlamı ile Türk Olmayı" kendi istekleri ile benimsemiş olanlar için "Osmanlı" terimi kullanılmaya başlamıştı. Bunun sonucunda, yaşayış, duygu ve amaç birliği içinde birbirine kaynaşarak yeni bir millet ortaya çıkmaya başlamış"⁶³ iken bu niye 20. yüzyılda devam edemedi?

Acaba, bu grupların dil, din, ırkına bakılmaksızın yaşanan coğrafyayı, Anadolu/Türkiye'yi merkez alarak yeni bir idealizmle yeni bir tasavvur oluşturacak bir okuma yapılabilir miydi? Burada hem Türk hem de dinen Müslüman (ya da az sayıda da olsa Müslüman olmayan Türk), irken Türk değil ama dinen

60. Akçura, Y, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s.34

61. Lewis, B., a.g.e, s.7

62. Süleyman Seyfi Ögün, "Türk Politik Kültürünün Şekillenmesinde Tarihin Konumu", Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek Sempozyumu Bildirileri, Metis yay. İstanbul.1998, s.192

63. Kemal Karpat, "Kimlik Sorununun Türkiye'de Taribi, Sosyal ve İdeolojik Gelişmesi", Türk Aydın ve Kimlik Sorunu, derleyen Sabahattin Şen, Bağlam yay. İstanbul.1995 s.30-32

64. Uyanık, Üç Tarz-ı Siyaset: Bir Üst Kimlik Olarak Türkiyelilik, Metropolis. İstanbul. 2003; (Bu kitabı oluşturan ana tez, ilk defa Bilgi ve Hikmet (yaza.1995. sayı.11, s.54-64) adlı dergide tartışmaya açıldı. Daha sonra "Türkiye'nin Uluslaşma ve Yeni Kimliğini Oluşturma Sürecinde Osmanlı Kültürünün Yeri"; Dini Araştırmalar Dergisi'nin Osmanlı Özel Sayısı c.2. 1999, s.91-130; "Osmanlı İslahatlarının Nihai İfadesi Olarak Üç Tarz-ı Siyaset ve Türkiye Cumhuriyeti'ne Etkisi" Türkler Ansiklopedisi, Ankara.2002, c.14. s.790-800; "Milli Bir Kimlik Oluşturmak: Türkiyelilik" Türkiye'de ve Dünyada Yarın yıl.1.sayı.3. Temmuz.2003; Üç Tarz-ı Siyaset'in Işığında

Müslüman, hem de ne ırk olarak Türk ne de dinen Müslüman olmayanların bu ülkeyi ve devleti kendilerinden hissetmeleri, dolayısıyla benimsemeleri sağlanabilir miydi? ⁶⁴

İdealist Bir Okumanın Hareket Noktası: Üç Tarz-ı Siyaset'in tıkanma noktalarını analiz ettikten sonraki yaptığımız yeni okuma "Anadoluculuk" merkezli olabilir. Tarihsel temelleri, Ali Fuad Başgil, Hilmi Ziya Ülken, Erol Güngör, Mümtaz Turhan, Peyami Safa, Remzi Oğuz Arık ve Nureddin Topçu'da bulunabilir. Bu adı geçen yerli düşünürler, hem Anadolu'nun milli ve dini birikimine, hem de insanlığın evrensel felsefi birikimine sahip olarak, Anadolu'nun salt seküler-Batı kültürü temelinden ibaret olduğunu iddia eden Cevaz Şakir, Azra Erhat, Vedat Günyol'dan farklıdırlar.

Bir toplumun ve devletin ontolojik ve fiziksel; yani nesep/soy unsuru ile birlikte aidiyet, inanç ve ruhun nasıl oluştuğunu gösteren epistemik özellikleri ifade eden sebep unsurunu bir arada bulundurmaya azami dikkat ederler. Bu milli ve dini değerlerin Yeni devletin kurulma aşamasından beri berabere olduğunu söylemek demektir. Nitekim Kuva-yı Milliye'nin en coşkulu döneminde çıkmaya başlayan Dergâh dergisi etrafında birleşen aydınların, bağlı buldukları felsefi ekoller, etkileri ne denli farklı olursa olsun; iki temel unsur etrafında birleşiyorlardı: Gökaltçı bir Türkçülüğe karşı oluş ve İstiklal Savaşı cephesinde birleşen Anadolu merkezli dini ve felsefi bir milliyetçiliktir bu. ⁶⁵

Sınırları belirlenmiş bir vatan fikri, Turan fikrinin reddi demektir; bu da milliyetçi düşüncenin yönteminde ve programında köktenci değişimlere neden oldu. Bu noktada Sebep (İslam) ile nesep (Türklük/milliyetçilik) birlikteliğinin en iyi örneklerinden biri Anadoluculuk ekolü içinde yer alan, başbakanlık da yapmış olan M. Şemsettin Günaltay'dır. "Maziden Atiye" adlı kitabında Türk (nesep) ile İslam (sebep) ilişkisi üzerinde durup, Türklerin İslam tarihindeki üstün konumlarını inceliyordu. Ona göre, Anadolu Türkünün uyanışının başarıya ulaşabilmesi için **milli bir İslami ruhun** tarihsel ve toplumsal bozulmaların giderilmesinde etken olması şarttır. ⁶⁶

Kuruluş felsefesinin geliştirilmesinde önemli yeri olan Günaltay'ın dediği milli bir İslami ruh günümüz de hala en çok ihtiyaç duyduğumuz olgudur. Yeni devletin adını aldığı coğrafi mekan (Türkiye) merkez alınarak, kuruluşundaki ruhun yeniden üretilmesini amaçlayan okuma 1906 yılında ciddi olarak yapıldı. ⁶⁷ Bu müzakerelerden habersiz olununca, yapılan çalışmaları sanki yeni, hiç söylenmemiş sözler olarak görüp, "Toplumumuz yeni bir üst kimliğe ne ölçüde ihtiyaç duymaktadır?" diye eleştiriler yöneltilmektedir. Tarihsizliğin ciddi bir meziyet olarak görüldüğü bu dönemde, bunun bilinmemesini eleştiren Hanioglu'nun tespitine, 1906 yılında, başını Dr. Abdullah Cevdet Bey'in çektiği bir grup Osmanlı entelektüeli "Osmanlı" üst kimliğinin değiştirilmesi gerekliliği tezi ile ortaya çıkmışlardır.

"Osmanlı" üst kimliği yerine alternatif olarak "Türk" ve "Türkiyeli" kavramları teklif edilmiş, daha da mühimi, bunların birbirinden farklı olmadık-

Kuva-yı Milliye'nin en coşkulu döneminde çıkmaya başlayan Dergâh dergisi etrafında birleşen aydınların, bağlı buldukları felsefi ekoller, etkileri ne denli farklı olursa olsun; iki temel unsur etrafında birleşiyorlardı: Gökaltçı bir Türkçülüğe karşı oluş ve İstiklal Savaşı cephesinde birleşen Anadolu merkezli dini ve felsefi bir milliyetçiliktir bu.

Türkiye'yi Okumak; Yarın, yıl. 2. sayı. 23. Mart 2004, s.26-27 de yayımlandı) Bunları özellikle vermemin nedeni, 1995 yılında başlayan bir akademik kaygı ve ortaya konan makalelerin geliştirilmiş şeklinin yayımlanmasıyla birlikte, 28 Şubat travmasının etkisiyle tehditler alman ve bunun sonucunda mahkemeye intikal eden süreç vurgudur. Bkz. Çorum Adliyesi dosya no:2004/302

65. Ögün, S. Seyfi, *Türkiye'de Cemaatçi Milliyetçilik ve Nurettin Topçu*, Dergâh yay. İstanbul. s.22-27; İslam ile milliyet kavramlarının siyasette kullanımı için bkz. Göngür, *age*, s.25

66. Anadoluculuk, Dergâh Hareketi ve dini-felsefi milliyetçilik bağlamında değerlendirmeler için bkz. Ögün, *agm*, s.28; Ülken, H. Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul. 1975, s.391

67. Şükrü Hanioglu, *Üst kimlikler olarak Türklük ve Türkiyelilik*, 06.11.2004, Zaman Gazetesi

küreselleşme, ulus
devletin sosyal
amaçlı politikalar
izlemesini
güçleştiren bir
süreç olarak
işlemektedir. O
kadar ki, ulus
devletler küresel
sermayenin
işlerini yürüten
bürolara
dönüşmüş gibidir.
Burada sorun,
ulus devlet ile
'sosyal devleti
özdeşleştirmekten
kaynaklanır.
Özellikle ulus
devletin egemenlik
alanının
ekonominin
küreselleşmesiyle
ortaya çıkan
uluslar üstü
süreç tarafından
kısıtlanması
bu sonucu
doğurmaktadır.

ları vurgulanmıştır.⁶⁸ Ama konuya oldukça farklı bir açıdan bakan Arnavut milliyetçilerinin sözcüsü durumundaki Faik Konitza benzeri entelektüeller ise ne Türk ve ne de Türkiyeli kavramlarının kendileri açısından tatmin edici olmadığını savunmuşlardır. Bu kimselere göre aynı etnik gruba (Türklere) atıfta bulunan bu kavramların Arnavutlar tarafından bir üst kimlik olarak kabulü imkânsızdı.⁶⁹

Bu tartışmaların da bize gösterdiği gibi kimlik sorunu üst kimliğin ifadesinde kullanılan terimin dile ait teknik ayrıntılarının oldukça ötesinde ve derinlikte bir meseledir. Nitekim akademik tartışmaların yanı sıra Başbakanlık bünyesinde oluşturulan İnsan Hakları Danışma Kurulu'nun "Azınlıklar ve Kültürel Haklar Raporu"⁷⁰ kamuoyunda büyük tartışmalara neden oldu. Raporun en fazla tepki çeken "Türkiyelilik üst kimliği" vurgusunun yapıldığı 'Sonuç' bölümündeki son iki paragrafının çıkarıldığı açıklandı. Bu nedenle rapor, Üç Tarz-ı siyaset okumalarının hala güncelliğini koruduğunu, ama tartışmalarında bir ilerleme kaydedilmediğini göstermesi açısından önemlidir ve üzerinde ayrıca durulmaya değerdir.

Bu noktada küreselleşme sürecinde ulusal devletin temsil krizi üzerinde aydınlarımızı müzakereye çağırmak istiyorum. Bu konu acil, çünkü küreselleşme, ulus devletin sosyal amaçlı politikalar izlemesini güçleştiren bir süreç olarak işlemektedir. O kadar ki, ulus devletler küresel sermayenin işlerini yürüten bürolara dönüşmüş gibidir.

Burada sorun, ulus devlet ile 'sosyal devleti özdeşleştirmekten kaynaklanır. Özellikle ulus devletin egemenlik alanının ekonominin küreselleşmesiyle ortaya çıkan uluslar üstü süreç tarafından kısıtlanması bu sonucu doğurmaktadır. Çünkü denetim altına alınamayan uluslararası şirketler ve piyasalar çok güçlüdür, doğrudan ulusal alana müdahale etme hakkını kendinde görmektedir. Buna bir de ulus devletin kendi içinde yaşadığı süreç; yani devletin küçültülmesi, özelleştirme, kamu sektörüne güvensizlik, merkezîyetçiliğin azaltılması çabaları ilave edilince, ulus devletin klasik işlevlerinde önemli bir azalmaya yol açmıştır.

Yeni liberal ideolojiye dayanan bu reform çalışmaları, ulus devlet içindeki bölgesel veya yerel birimlerin (etnik, ekonomik, kültürel özelliklerle) güçlenmesi sonucunu doğurmuştur. Bu kriz, aslında devletin, ekonominin ve kimliğin krizi değil, ulusal devletin, ulusal ekonominin ve ulusal kimliğin 'meşruiyet ve temsil krizi'dir. Zira ulus devlet içinde ayrıcalıklı normatif bir konuma yerleştirilmiş 'devlet egemenliği söylemi'nin meşruluk krizini özellikle AB ile ilgili

68. Abdullah Cevdet Bey tarafından kaleme alınan ve konuya bir Ermeni Osmanlı vatandaşı ile yapılan hayali bir muhavere konu şöyle işlenmiştir: - Ermeni'ye sorarım: Sen nesin: - Osmanlı.- Bu isim nereden geliyor? - ... Osman hânedanı tarafından Türkiye ve Türkiye teba'sına verilmiş isimdir. - Sevgili vatandaş, müsaade et sana sorayım: Peki, Türkiye kelimesini biliyorsun değil mi? - Evet... - A iki gözüm vatandaşım, o halde böyle bir hânedân-ı istibdad ve fesadın nâmını taşımaktansa şimdi tavsif ettiğin milletin nâmına nisbeten Türkiyelilik, Türklük nâmını taşımak evlâ değil mi? Sen Ermeni'sin, ben Kürd'üm; fakat Şûra-yı Türkiye'de senin de benim de milletvekili, meb'us olarak bulunmaya hakkımız var. Türkiye hepimizin vatan-ı müşterekimiz değil mi? - İlginçtir ki, Kürt milliyetçi hareketi içinde önemli roller oynayan bir entelektüel "Türkiyeli" ve "Türk" üst kimlikleri arasında herhangi bir fark görmediği gibi daha sonra "İşte bakan ben Kürd'üm. Kürdleri ve Kürdlüğü severim. Fakat mademki hukuk ve vezâifce mütesavî Türkiye vatandaşlarındım, o halde her şeyden evvel Türk'üm." açıklamasıyla söz konusu iki seçenek arasında "Türk" üst kimliğini tercih ettiğini belirtmiş, hattâ bu nedenle yazılarını "Bir Kürd-Türk" imzasıyla yayınlamayı uygun görmüştür. Bu tartışmada Abdullah Cevdet Bey'e ilginç bir destek, Azerbaycan'da Hayat ve Kaspî dergilerinde yazdığı yazılarda "Osmanlı" kimliğine, bunun Fransızların kendilerine "Bourbon" demelerine müşâbih olduğunu ileri sürerek itiraz eden ve onun yerine "Türk" üst kimliğinin geçirilmesini isteyen Hüseyinzâde Ali (Turan) Bey'den gelmiştir. (Hanioglu, *Üst kimlikler olarak Türklük ve Türkiyelilik*, 06.11.2004, Zaman)

69. Hanioglu, *agm*, 06.11.2004, Zaman

70. Milliyet17/10/2004; 19/10/2004. www.habertürk.com

olarak sürekli gündeme gelmektedir. Ayrıca dünya çapında üretim yapmak yerine ulusal pazar ve devlet endeksli üretim yapan ve ulusal burjuvaziyi öncül kılan 'ulusal kalkınma söylemi' ni savunanların gerçekten bir kriz içinde olduğu gerçektir.

Özellikle askeri ve siyasi gücün tek bir elde toplanması ve yeni dünya düzeninin paradoksal bir şekilde yerleşme ve alternatif ekonomik-kültürel güç merkezlerinin ortaya çıkması karşısında, ulusal devlet kavramının uluslar üstü fikri bir vatandaşlık anlayışının yeni bir idealizm anlayışının geliştirilmesini gerektirmektedir.⁷¹

Sonuç

Yaşayış, duygu ve amaç birliği içinde birbirine kaynaşarak yeni bir millet için Anadolu'da yaşayan dil, din, ırk farklılıklarını, Allah'ın bilişip tanışmasının bir hikmeti olarak gören bir idea/hedef belirlemek gerekir. Burada Türk ve Müslüman (veya Müslüman olmayan Türk), ırken Türk değil ama dinen Müslüman, ne ırk olarak Türk, ne de dinen Müslüman olmayanların bu ülkeyi ve devleti kendilerinden hissetmeleri, dolayısıyla benimsemeleri hedeftir.

Devlete, toprağa aidiyeti beslemenin yolu, artık fikri yeni bir yapılanmadan geçiyor, zaman ve mekân olarak nerede olursa olsun, hangi ırk, dil, din veya mezhepten olursa olsun, aynı fikri derinlik ve dinginliği yaşamının (kalbinin ülkesi ve insanları için atmasının) yolu bu kavramsallaştırma ile sağlanabilir. Türkiyeli Türk, Türkiyeli Çerkez, Türkiyeli Gürcü, Türkiyeli Arap, Türkiyeli Kürt, kendi dili, kültürü, ırkını iyilik ve güzellikte yarışmanın bir ilahi timsali olarak görüp aynı gök kubbe altındaki gökkuşağının renkleri gibi yaşayabiliriz. Geçmişte bunu yaptık, şimdi de yapabiliriz. Böylece iç çatışmalarla enerjimizi boşa harcamak yerine, ulusal iç barışı sağlamak ve uluslar arası konumuzu demokratikleşme sürecimizi evrensel standartlara yükselterek pekiştirebiliriz. Yeni Anayasa; bireysel hak ve özgürlükler, vatandaşlık, din ve vicdan hürriyeti, azınlık hakları gibi çetrefilli hususlarda, bu ülke ve insanlarını hak ettiği hukuki evrensel standartlara ulaşmasının "toplumsal sözleşmesi" olacaktır.

Özet

Türkiye halkı, 12 Eylül 2010 referandumu ile birlikte bir daha fiili veya post modern darbelerle uğraşmamak için önemli kararlar aldı. İronik bir şekilde aynı gün 1980 yılında darbe yapanlara yargı yolu açıldı. 28 Şubat 1997 post modern darbesinin iktisadi, içtimai, ahlaki, hukuki sonuçları mümkün olduğunca ortadan kaldırılmaya başlandı. Bunların yanı sıra başka darbe teşebbüslerinde bulunanlarla ilgili mahkemeler ise devam etmektedir.

Ülkemiz ve insanı, demokratikleşme sürecini taçlandırarak "Yeni Anayasa" ile toplumsal sözleşmesini yenileme gayreti içindedir. Bu bağlamda "Yeni Anayasa" çalışmalarında bazı maddeler yazıldı, Temmuz 2012 itibarıyla da tar-

*Devlete,
toprağa aidiyeti
beslemenin yolu,
artık fikri yeni
bir yapılanmadan
geçiyor, zaman
ve mekân olarak
nerede olursa
olsun, hangi
ırk, dil, din
veya mezhepten
olursa olsun,
aynı fikri derinlik
ve dinginliği
yaşamının
(kalbinin ülkesi
ve insanları
için atmasının)
yolu bu
kavramsallaştırma
ile sağlanabilir.*

71. Mevlüt Uyanık, *Kimlik tartışmaları ışığında son kale ve Avrupa Birliği*.11.10.2010. Radikal Gazetesi. <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1023094&CategoryID=99>

---

tışmalı konularını yazımına (parantezlerle de olsa) başlandı. Bireysel hak ve hürriyetler, “vatandaşlık”, din ve vicdan özgürlüğü, değiştirilmesi teklif edilemeyen maddeler gibi hususlar üzerinde yoğun tartışmaların çıkacağı anlaşılmaktadır.

Bu metinde ise büyük tartışmalara yol açan “milli kimlik” ve “vatandaşlık” kavramının tarihsel arka planı incelenecektir. Osmanlı-Türkiye Cumhuriyeti sürekliliği bağlamında devlette üç farklı aidiyet şekilleri olarak ortaya çıkan “Üç Tarz-ı Siyaset” analiz edilecektir. Sonuçta “Türkiyeli” kavramsallaştırması önerilerek, Yeni Anayasa tartışmalarına katkıda bulunulacaktır.

Anahtar kelimeler: Cumhuriyet, Anayasa, Sözleşme, Aidiyet, Kimlik, Türk, Türkiyeli

Abstract:

The people of Turkey with the referendum on 12 September 2010 have agreed on important decisions not to deal with actual and postmodern military coups anymore. Ironically the same day the way to judge the generals staging the military coup was legally opened. It was begun to get rid of, as much as possible, the economic, social, moral and legal outcomes of the postmodern coup d'état on 28 February 1997. Besides that the trials of those attempting to make new coups are going on in courts.

Our country and our people are trying to renew their societal contract through “a new constitution” which will crown the democratization process. In relation to this, some articles of the new constitution have been written. The writing of some controversial subjects, though with parentheses, started. It seems that there will be harsh debates on subjects like individual rights and freedoms, freedom of religion and conscience, “citizenship”, and irrevocable provisions.

We will investigate the historical backgrounds of the concepts of “national identity” and “citizenship” which raised great discussions. Then we will analyze “a three-styled-policy” which brought up three different memberships in the state in the context of the continuity of the Ottoman State-the Turkish Republic. Consequently we will try to contribute to the discussions on the new constitution by suggesting the conceptualization of “Türkiyeli”, (Being from Turkey).

Key Words:

Republic, Constitution, Contract, Membership, Identity, Turk, Türkiyeli (Being from Turkey).